

איליה לוריא
מלחמות ליובאוויץ'

איליה לוריא

מלחמות ליובאוויץ'

חסידות חב"ד ברוסיה הצארית

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס – יו"ר, פרופ' מוטי גולני, פרופ' אלימלך הורוביץ ז"ל, פרופ' מוטי זלקין,
מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט

מנהלת ההוצאה לאור: מעין אביניר־רבהון
עורך ראשי: יחזקאל חובב

עריכה לשונית: יהושע גרינברג
הפקה והבאה לדפוס: טניה שרם

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

מכון הארי אוסקר טריגובוף

הקרן ע"ש פולה ודוד בן־גוריון למדעי היהדות מיסודה של משפחת פדרמן,
המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, האוניברסיטה העברית בירושלים

קרן אריה לובין, האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז ליאוניד נבולין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה, האוניברסיטה העברית בירושלים

האיורים על העטיפה:

צד קדמי: יששכר בער ריבק, "עבדקן". ציור שמן על קנבס, 1918–1919(?).

הצילום באדיבות המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ההוצאה עשתה כל ניסיון לאתר את מקור התמונה ותשמח להשלים את המידע אם יתקבל.

צד אחורי (מימין לשמאל): ר' מנחם מנדל שניאורסון (הצמח צדק). ציור מהמחצית

השנייה של המאה ה־19. באדיבות ברוך גורין, מוסקבה.

ר' שלום דב בער שניאורסון (רש"ב), צילום משנת 1920; ר' יוסף יצחק שניאורסון, צילום

משנת 1928 – באדיבות ספריית אגודת חסידי חב"ד, אהל יוסף יצחק לייבאוויטש, ניו יורק.

מסת"ב 9-352-227-965-978

מספר קטלוגי 185-680

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ח

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,

לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: אירית נחום

לוחות והדפסה: דפוס מאור־ולך בע"מ

תוכן העניינים

11	פתח דבר
15	מבוא
23	פרק ראשון: קווים לדמותה של החצר בליובאוויץ'
23	(א) צמיחתו והתפתחותו של המרכז החב"די בליובאוויץ'
41	(ב) הרבי והעשירים: יסודות כלכליים וחברתיים חדשים
60	פרק שני: 'ראו גידולים שגידלת': ישיבת החצר 'תומכי תמימים' ותלמידיה
60	(א) צמיחת הישיבה
60	1. מערכות החינוך החסידיות
63	2. יסודותיה הארגוניים של הישיבה
66	3. יסודותיה הרעיוניים של הישיבה
69	4. היחס למוסד החדש בציבור היהודי
74	(ב) מבנה הישיבה ותפקודה
74	1. בניית מנגנון ההוראה
78	2. עקרונות החינוך של הישיבה
81	3. ההתוועדות וגיבוש חברתי
86	(ג) ישיבת 'תומכי תמימים' וישיבות ליטא
90	(ד) התפתחות הישיבה והתרחבות מסגרותיה
97	(ה) הישיבה והחצר: סמכות וכריזמה
100	(ו) הישיבה ותנועת חב"ד
107	(ז) התמימים: דיוקנם וחייהם של תלמידי הישיבה
119	(ח) המקורות והשיטות למימון הישיבה
120	1. תמיכת הגבירים
122	2. מעגל התרומות
123	3. מעגל הצדקה
124	4. מפעלים מיוחדים

- פרק שלישי: 'ארץ חפץ המוכשרת לתורה ועבודה': חצר ליובאוויץ'
והיישוב בארץ ישראל
- 127
- 128 (א) הנהגת חב"ד והיישוב החסידי בארץ ישראל במאה התשע עשרה
- 128 1. רש"ז וראשית פעילות החצר למען היישוב
- 130 2. המאבק על עצמאותו של היישוב החב"די
- 136 3. התמיכה ביישוב באמצעות מנגנון ניהול העדה בימי הצמח צדק
- 140 4. היישוב החב"די ופיצול התנועה אחרי מות הצמח צדק
- 145 (ב) ליובאוויץ' וחברון: פעילותו של רש"ב בזירה הארץ ישראלית
- 145 1. ראשית מעורבותה המחודשת של חצר ליובאוויץ' בענייני ארץ ישראל
- 153 2. המאבק על דמות היישוב בחברון
- 159 3. 'אגודת החברונים'
- 167 4. ישיבת תורת אמת

- פרק רביעי: 'זמן הביורורים היותר אחרונים': חב"ד וצמיחת האורתודוקסיה
היהודית ברוסיה
- 180
- 181 (א) החצר והשלטון האבסולוטיסטי: מדיניותו של הצמח צדק
- 186 (ב) תקופת הדמדומים
- (ג) בין פטרבורג לליטא: המדיניות האורתודוקסית ברוסיה
- 193 בשלהי המאה התשע עשרה
- 197 1. המאבק על הייצוג בוועדת הרבנים
- 199 2. שאלת הרבנות והחינוך הקונפסיונלי
- 205 (ד) הנהגת חב"ד על משמרת הקודש: שיבת חצר ליובאוויץ' לפעילות פוליטית
- 207 1. המאבק על דמותה של הרבנות
2. החצר בליובאוויץ', חברת מרבי ההשכלה וחברת יק"א:
- 224 המאבק על החינוך היהודי ברוסיה
- 254 3. חב"ד וראשית ההתעוררות הלאומית היהודית ברוסיה
- 271 4. המאבק על דמותה של הקהילה היהודית בערי השדה: חברת 'מחזיקי הדת'

- פרק חמישי: 'אנחנו אין אנו סובלים מן המלכות בזמן הזה': חצר ליובאוויץ'
בימי המהפכה והראקציה
- 282
- 282 (א) המאבק על הנציגות בפני השלטון
- 296 (ב) המהפכה הרוסית הראשונה והחצר

302	(ג) העבודה המעשית של האורתודוקסיה היהודית: אגודות 'כנסת ישראל' ו'פילנתרופיה'
309	(ד) בראש המחנה: ועדת הרבנים של שנת 1910
341	(ה) רש"ב ואגודת ישראל ברוסיה
349	סיכום
353	קיצורים ביבליוגרפיים
377	מפתח שמות

מבוא

עם התפשטות תנועת החסידות במזרח אירופה בשלהי המאה השמונה עשרה ותחילת המאה התשע עשרה עברו על קהילות ישראל תמורות מרחיקות לכת ששינו במידה רבה את פני החברה היהודית המסורתית והוסיפו לה גוון מקורי חדש הן בחוויה הדתית הן בחיים הציבוריים. תמורות אלה משכו את תשומת לב בני התקופה והעמידו את החסידות במרכז התעניינותו של כל מי שביקש להתבונן מקרוב בדמותה של החברה היהודית במזרח אירופה, החל בפקידי הממשל הריכוזי ברוסיה ובאוסטריה וכלה בסופרים, בחוקרים ובאמנים שבאו מקרב עם ישראל. במשך דורות רבים נודעה החסידות כתופעה מורכבת המשלבת יסודות חברתיים, הגותיים, טקסיים והווייתיים מקוריים. רבגוניותה של החסידות על זרמיה, שהלכו והתרבו במאה התשע עשרה, מציבה אתגר לא פשוט בפני חוקרים המבקשים לעמוד על תולדותיה ועל מקומה בתהליכים חברתיים כלל-יהודיים. לכן הסתמנה במחקר החסידות המודרני נטייה ברורה לוותר על הניסיון לכתוב היסטוריה כוללת של התנועה נוסח דובנוב או הורודצקי! ולהתמקד בפלג חסידי זה או אחר, בתקופות או באזורים מוגדרים או בפרשות נקודתיות שונות.

עם זאת, מבחינה טיפולוגית רבות התכונות המאפיינות את החסידות כתופעה חברתית אחידה, והתבוננות בהתפתחויות תרבותיות והיסטוריות בחסידויות שונות ובקטעי זמן מוגדרים מאפשרת להגיע למסקנות כלליות על דמותה ועל דרכי תפקודה של התנועה כולה. זאת ועוד, התבססותה של החסידות בקהילות ישראל במזרח אירופה במהלך המאה התשע עשרה ודעיכתן של המחלוקות הסוערות בין החסידים למתנגדים הביאו להפיכת עדות חסידיות לחלק אורגני של החברה היהודית המסורתית. לכן דורש חקר החסידות בדורות מאוחרים התייחסות מתמדת לתהליכים הכלליים שעברו על היהדות המסורתית באותה עת, והממצאים שהוא מעלה מאפשרים לראות תמונה מלאה יותר של השינויים בחברה היהודית המסורתית כולה.

על בסיס תובנות אלה מתנהל הדיון בספר זה. במרכזו עומדת פעילותה הציבורית

* בספר מופיעים שלושה מאדמו"רי חב"ד בראשי תיבות: רש"ז – ר' שניאור זלמן מליאדי; רש"ב – ר' שלום דב בער שניאורסון; וריי"ץ – ר' יוסף יצחק.

1 ראו: דובנוב, תולדות החסידות; הורודצקי, החסידות והחסידים.

מבוא

הפוליטית של חצר חב"ד בליובאוויץ' בתקופת הנהגתו של ר' שלום דב בער שניאורסון (רש"ב, 1894–1920) ובימי קודמיו.

לחסידות חב"ד מקום מכובד בתולדות החסידות באימפריה הרוסית. עצמתה הארגונית והדמוגרפית, פריסתה הגאוגרפית חסרת התקדים ובסיסה הרעיוני המגובש הקנו לה השפעה רבה בקרב הציבור היהודי המסורתי. ראשי התנועה לדורותיה ידעו לנצל יתרונות אלה בפעילותם החברתית הן בזירה הפנים-יהודית הן – בתקופה מאוחרת יותר – בזירה פוליטית רחבה יותר. ההנהגה החב"דית גילתה רגישות יתרה לאתגרים ולסכנות שמשקפו לחברה היהודית המסורתית מאידאולוגיות חדשות, מרפורמות ממשלתיות ומתהליכי מודרניזציה כלליים, ובשונה מהנהגות חסידיות אחרות חיפשה דרכים חדשות של התמודדות עם.

גילויים ראשונים של תפיסות חברתיות חדשות נחשפים כבר בפעילותו הציבורית של הצדיק החב"די השלישי, ר' מנחם מנדל (הצמח צדק, 1789–1866), שעמד בראש התנועה בשנים 1828–1866. אולם רק אצל נכדו, ר' שלום דב בער, אנו עדים להיווצרות מערכת רעיונית קוהרנטית שאפשרה לו לצאת לזירה הפוליטית כשבידו מסר שמרני ייחודי. ניתוח מפעליו הציבוריים של אדמו"ר זה בהקשר היסטורי וחברתי רחב מאפשר לבחון את דרכי התמודדותה של החברה המסורתית עם אתגרי המודרנה ולעמוד על ראשיתה של האורתודוקסיה היהודית באימפריה הרוסית.

חסידות חב"ד צמחה כתנועה בעלת ייחוד רוחני וחברתי בשלהי המאה השמונה עשרה, בקהילות רוסיה הלבנה בפלכים ויטבסק, מוהילב ומינסק. בתקופה מאוחרת יותר התפשטה התנועה לאזורים אחרים של האימפריה הצארית. מרכזים חב"דיים לא מבוטלים קמו בפלכים הדרום מזרחיים של תחום המושב, בבסרביה ואפילו בבירות האימפריה: סנקט-פטרבורג ומוסקבה. בהיותה זרם מזרמיה השונים של התנועה החסידית ירשה חב"ד את עיקרי מרכיביו של האתוס החסידי הראשוני, אבל הקפידה לשמור על עצמאותה ועל ייחודה הארגוניים והרעיוניים אל מול זרמים חסידיים אחרים שהתגבשו באזורים הסמוכים.²

עד לזעזועים הגורליים של מלחמת העולם הראשונה ומהפכת אוקטובר אין לדבר על פעילות חב"דית בעלת משקל מחוץ לגבולות האימפריה הרוסית (להוציא הכולל החב"די בארץ ישראל, שהחל להתפתח בסוף שנות העשרים של המאה התשע עשרה).

2 דיון ביחסים בין חב"ד והנהגתה לבין חסידיות אחרות נותר מחוץ למסגרת המחקר הנוכחי. על המגעים בין חב"ד לבין אחד הזרמים החסידיים הדומיננטיים באימפריה הרוסית, חסידות צ'רנובל, ראו: שגיב, השושלת, עמ' 339–345.

מבוא

עובדה זו מגבילה באופן טבעי את המרחב הגאוגרפי של המחקר הנוכחי לתחום המושב ולערים בודדות מחוצה לו, מחד גיסא, ולאריך ישראל מאידך גיסא. מבחינה כרונולוגית עיקר הדיון בספר נסב על תקופת כהונתו של האדמו"ר ר' שלום דב בער שניאורסון (רש"ב, בשנים 1894–1920), אבל הוא מתייחס גם לתקופות כהונתם של שני קודמיו: סבו, ר' מנחם מנדל (הצמח צדק, בשנים 1828–1866),³ ואביו, ר' שמואל (בשנים 1866–1882). אפשר לראות שלוש תקופות אלה כחטיבה היסטורית אחת שראשיתה מתאפיינת בפיתוח מנגנונים ומוסדות חברתיים שענו על צורכי התנועה המתפשטת ושופה נקבע על ידי קריסת המסגרות החברתיות והפוליטיות של הקיום היהודי ברוסיה במערבולת מלחמת העולם הראשונה והמהפכות. במהלך כל התקופה הזאת אנו עדים לדינמיקה מוסדית מרתקת ביותר בקרב קהילות חב"ד, שנבעה מהתפתחויות חברתיות פנימיות בתוך התנועה אבל הושפעה רבות גם מתמורות היסוד בתולדות יהדות רוסיה כולה: התערבותו הגוברת של הממשל הריכוזי בענייני היהודים, יציאת המשכילים היהודים לזירה החברתית, ראשית הלאומיות היהודית ותחילת הפוליטיקה היהודית המודרנית ברוסיה.

בפעילותו הציבורית של רש"ב, המצטיירת כגולת הכותרת של הפוליטיקה החב"דית בדורות הקודמים, אפשר להבחין בשלושה כיוונים עיקריים:

(א) ליכוד התנועה וחיוזוק מעמדה של החצר בליובאוויץ, אשר הייתה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה רק אחת החצרות החב"דיות המתחרות. להשגת מטרה זו אימצה הנהגת החצר דפוסי פעולה חדשים, שהתאפיינו בפעלתנות ציבורית ופוליטית חסרת תקדים בחסידות, והקימה מוסד חינוכי מסוג חדש: ישיבת 'תומכי תמימים', שעיקר תפקידה היה פיתוח שכבת אליטה דתית-חברתית מגויסת הכפופה לחצר.

(ב) חיוזוק היישוב החב"די בארץ ישראל והשבתו לחסות ליובאוויץ. היישוב נתפס בידי רש"ב כחברת מופת המשמרת את יסודותיה האידאולוגיים של החברה המסורתית ולכן ייחס לו תפקיד חשוב במאבק על דמותה של החברה היהודית בתקופה המודרנית.

(ג) גיבוש הנהגה כלל ארצית חדשה, בעלת אופי אורתודוקסי קיצוני (או אולטרה-אורתודוקסי), שתכלול את ראשי הציבור החסידי והליטאי כאחד. על פי חזונו של רש"ב, הנהגה זו נועדה לעמוד בראש הציבור המסורתי ברוסיה וליטול חלק פעיל במאבקים חברתיים ורעיוניים ברחוב היהודי כדי להכשיל את כל ניסיונותיהם של התנועות והארגונים המודרניים להביא לשינוי באורח החיים ובתודעה הציבורית של החברה היהודית המסורתית.

3 על פעילותו הציבורית של הצמח צדק עמדתי בפרוטרוט בספרי הקודם. ראו: לוריא, עדה ומדינה.

מבוא

פעילות מגוונת זו נדונה בספר בזיקה לפעילותם של מגזרים אחרים בחברה היהודית: הציבור המתנגדי מחד גיסא והחוגים הליברליים המשכיליים מאידך גיסא (כפי שנראה להלן, נוכחותן של חסידויות אחרות בזירה הציבורית היהודית באותם ימים הייתה זעומה ביותר).

חיבור זה משתייך אפוא לשני תחומי המחקר שזכו לתנופה משמעותית בעשרות השנים האחרונות: חקר החברה היהודית המסורתית בעת החדשה וחקר הפן החברתי של החסידות המאוחרת.

אמנם החסידות הפכה נושא מחקר עוד בראשית ההיסטוריוגרפיה היהודית במזרח אירופה, במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, אבל עד לא מזמן העדיפו החוקרים את תקופת צמיחתה של החסידות על פני התקופה המאוחרת יותר, ואת ההגות החסידית על פני ניתוח היסטורי-חברתי של התנועה. רק בשני העשורים האחרונים חל שינוי ניכר בקרב היסטוריונים בהתייחסותם לתנועת החסידות. כעת היא נתפסת כחלק אינטגרלי חשוב של המציאות החברתית והתרבותית בקהילות מזרח אירופה במאה התשע עשרה, ולפיכך, לכל הקשור למוסדותיה, לארגונה, למנהגיה ולמנהיגיה ערך היסטורי רב.⁴

דיון בדיוקנה של החברה היהודית המסורתית עשוי לתרום רבות להבנת מקומה של החסידות במרקם הסוציו-פוליטי של יהדות רוסיה, אבל למרבה הצער, תחום מחקרי זה סובל מהזנחה ממושכת. הסיבה לכך ברורה: בהיסטוריוגרפיה של יהדות מזרח אירופה – פרי יצירתם של החוגים המתקדמים בעם ישראל שזיהו עצמם עם אידאולוגיות מודרניות שדגלו בשינוי חברתי – נתפסו החברה המסורתית ומוסדותיה בעת החדשה כאנכרוניזם היסטורי ותרבותי שאין לו ערך עצמי, המעכב את היהדות למרחבים היסטוריים חדשים. לפיכך התעלמו ההיסטוריונים מהדינמיקה הפנימית שאפיינה את התפתחות החברה היהודית המסורתית בתקופה המודרנית והעמידו במרכז מחקרם את הזרמים האידאולוגיים החדשים כמו ההשכלה, הלאומיות, הליברליזם והסוציאליזם היהודי. אמנם התפתחותו של חקר האורתודוקסיה היהודית כזרם אידאולוגי מודרני שינה במקצת את היחס כלפי החברה המסורתית והביא להופעת חיבורים חשובים הזורים אור חדש על תולדותיה ותפקודה,⁵ אבל הנטייה לראותה בעיקר מפרספקטיבה של

4 לחיבורים הבולטים המפלסים את הדרך החדשה ראו: אסף, דרך המלכות; הנ"ל, נאחו בסבך; הנ"ל, הציץ ונפגע; דינר, אברכי משי; שגיב, השושלת; וודו'ינסקי, חסידות ופוליטיקה.

5 החשובים שבהם: אטקס, ישראל סלנטר; הנ"ל, יחיד בדורו; אטקס ואסף, החדר; ברטל, גלות בארץ; שטמפפר, הישיבה הליטאית; הנ"ל, משפחות, רבנים וחינוך; פרייז, נישואין וגירושין; גרטנר, הרב והעיר הגדולה.

מבוא

זרמים רעיוניים חדשים – אם כרקע להתפתחותם אם כגורם עוין כלפיהם – עדיין ניכרת במחקר.⁶

נקודת המוצא של חיבורי היא ההכרה בקיומה של דינמיקה חברתית מיוחדת שאפיינה את החברה המסורתית, שהתפתחה בהתאם לצרכיה הפנימיים וביטאה תפיסה מקורית של המציאות החברתית החדשה. לראשי הציבור המסורתי היו השקפות משלהם בדבר הסדר החברתי הרצוי, אשר אמנם התגבשו בהשפעת המגע עם מערכות רעיוניות מודרניות, אבל ניוונו גם מדגמי חשיבה עצמאיים. לרוב, השקפות אלה לא התפתחו לכלל משנה חברתית סדורה, אבל אפשר להבחין בהן בפעילות ציבורית של החוגים המסורתיים, בפניותיהם לשלטונות ובגילויי דעת מקוטעים. מטרתי היא לחשוף את ההשקפות החברתיות והפוליטיות שעמדו ביסוד פעילותה של ההנהגה החב"דית ולשחזר את דרכי מימושן במאבק על דמותה של החברה היהודית ברוסיה במחצית השנייה של המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים.

המטרה שהצבתי חייבה שימוש בכלים של היסטוריה חברתית ופוליטית וקבעה את סוג המקורות אשר להם נזקקתי. למזלנו, חסידות חב"ד היא אחת התנועות החסידיות המתועדות ביותר, הודות למפעלו ההיסטוריוגרפי האדיר של האדמו"ר השישי, ר' יוסף יצחק (ריי"ץ, 1880–1950). בהתבסס על מסורות משפחתיות, על סיפורים ששמע מחסידים ותיקים ועל רישומים שניהל מנעוריו פרס בחיבוריו ובשיחותיו תמונה היסטורית רחבת ידיים שתיארה את ההווי החב"די, את חיי הצדיקים ואת חייהן של דמויות חסידיות בולטות, אירועים היסטוריים וכדומה.⁷ בהשראת מנהיגם נטלו חסידים רבים לידיהם את הקולמוס של רושם דברי הימים, כך שאפשר לדבר היום על קורפוס ספרותי מקיף של ההיסטוריוגרפיה החב"דית המוסיף לגדול ולהתפתח. עם קורפוס זה נמנים מאות ספרים וכתבי עת הכוללים טקסטים מסוגות שונות ומגוונות: מסמכים מקוריים מארכיוני חב"ד ומאוספים פרטיים, קטעי פסיקה הלכתית, סיפורים חסידיים, זיכרונות, ביוגרפיות, דברי חסידות וכיוצא באלה. תופעה ייחודית זו של כתיבה היסטורית אינטנסיבית ברוח אורתודוקסית היא נושא למחקר בפני עצמו. מכל מקום, ההסתמכות על כתיבה חב"דית כעל מקור היסטורי מחייבת משנה זהירות: ישראל ברטל ועדה רפורט־אלברט הראו שמפעלו של ריי"ץ ענה על צרכים חב"דיים פנימיים בני

6 כך למשל דן יוסף שלמון במאמריו החשובים על השקפותיהם ועל פעילותם הציבורית של ראשי המחנה המסורתי ברוסיה בהקשר להתעוררות הלאומיות היהודית. ראו קובצי מאמריו: שלמון, דת וציונות; הנ"ל, אם תעירו.

7 כתביו אלה של ריי"ץ החלו להתפרסם בכתב העת החב"די 'התמים', שיצא לאור בפולין בין שתי מלחמות העולם, ולאחר השואה יצאו לאור בפורמטים שונים ובעותקים רבים בארצות הברית.

מבוא

זמנו ושימש למטרות אידאולוגיות מסוימות.⁸ דברים אלה נכונים גם בנוגע לזרם המרכזי של ההיסטוריוגרפיה החב"דית הרשמית.⁹ לכן יש להימנע מהסקת מסקנות רק על סמך הדברים המובאים בחיבורים אלה, במיוחד כאשר הם מתחברים למערכת אידאולוגית ברורה. עם זאת, בניתוח היבטים טקסיים וארגוניים של התנועה עשויים מקורות פנימיים אלה להיות לעזר רב.

מקום מיוחד במקורות החב"דיים הפנימיים תופסים פרסומים של מסמכים ושל זיכרונות אישיים של בני התנועה, ובמיוחד איגרות האדמו"רים.¹⁰ לחומר זה חשיבות עצומה ומהימנות גבוהה, והוא כולל טקסטים מסוגים שונים: התכתבויות אישיות, 'איגרות רועים', חוות דעת והנחיות בעניינים ציבוריים ופוליטיים, וכדומה. מרשים במיוחד האוסף של מאות איגרותיו של רש"ב, אשר פורסם עם הערות וביאורים בידי מנהל ספריית ליובאוויץ', ר' דובער לויין. איגרות אלה מאפשרות להציץ אל מאחורי הקלעים של הפעילות הציבורית של החצר ולראות באור ברור יותר את מערכת הקשרים בין הנהגת התנועה לבין אישיה הבולטים. אף שהמהדיר מצא לנכון להשמיט כמה קטעי איגרות שעניינם מחלוקות פנימיות או דברים שאינם ראויים מבחינתו להיחשף לעיני הציבור הרחב, מפעל פרסומים אדיר זה מספק לנו עדויות מהימנות ממקור ראשון על חיי החברה היהודית המסורתית באימפריה הרוסית בעשרים השנים האחרונות לקיומה.

בקצה השני של קשת המקורות שעליהם מתבסס הספר נמצאות תעודות מסוג אחר לגמרי: מסמכים מארכיונים של מוסדות השלטון הרוסי. למאמצים הגדולים שהשקיעו גורמים ממשלתיים ברפורמה של חיי היהודים באימפריה התלוו עבודות הכנה ופיקוח ענפות. כדי להכיר את השטח ולבחון את השפעותיהן האפשריות של הרפורמות נאסף במוסדות השלטון – הן ברמה המקומית הן ברמה הכלל ארצית – חומר רב על מבנה החברה היהודית, על מוסדותיה ועל מוקדי הכוח בה. החסידות, ותנועת חב"ד במיוחד, משכה תשומת לב רבה מצד פקידי השלטון החל בשנות הארבעים של המאה התשע עשרה: דיווחים, תזכירים והתכתבות בין-משרדית כוללים לא מעט חומר על חסידות חב"ד ועל הנהגתה. נוסף על המסמכים שיצאו מגורמים שלטוניים שונים הצטברו בארכיוני המשרדים פניות רבות של יחידים ושל קבוצות מקרב הציבור היהודי, ובהן תלונות, הלשנות, מחאות קולקטיביות, בקשות וכדומה. במסמכים אלה נחשפים מתחים

8 ברטל, שמעון הכופר; רפפורט-אלברט, הגיוגרפיה.

9 במיוחד, סדרת ספרי הביוגרפיות של אדמו"רי חב"ד פרי עטו של הסופר החב"די אברהם חנוך גליצנשטיין (סדרת 'ספר התולדות'), אשר בנה את הנרטיב שלו בעיקר על כתביו של ריי"ץ ועל סיפורים חסידיים. לענייננו חשובים במיוחד שני ספריו מסדרה זו: מוהרש"ב ותולדות ריי"ץ.

10 איגרת קודש אדמו"ר הוקן; מהר"ש, איגרת קודש; רש"ב, איגרות קודש; ריי"ץ, איגרת קודש.

מבוא

פנימיים שאפינו את החברה היהודית ברוסיה במאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, והם מאפשרים לנו ליצור תמונה מאוזנת יותר של פעילותם הציבורית של החוגים היהודיים המסורתיים. רוב המסמכים ששימשו אותי בעבודתי, מקורם במשרד הפנים האימפריאלי, במיוחד במחלקה לדתות זרות, שטיפלה בדרך כלל בכל השאלות שהיו קשורות לחייהם הדתיים והחברתיים של היהודים ברוסיה.¹¹ בתקופה הסובייטית הועברו לארכיונים הממשלתיים גם אוספי תעודות של ארגונים יהודיים שונים, ובהם חברת מרבי ההשכלה (חמ"ה),¹² שמילאה תפקיד חשוב בחיי היהודים בתקופה הנדונה ואשר בינה לבין הנהגת חב"ד שרר מתח רב.

השימוש בחומר ארכיוני רב שהיה סגור במשך שנים רבות בפני החוקרים מאפשר לדון בפרשות היסטוריות ממגוון זוויות ראייה ולהרחיב במידה ניכרת את התמונה החד-ממדית שנוצרה בהיסטוריוגרפיה בעקבות השימוש במקורות פנימיים בעיקר, ובראש וראשונה במקורות חב"דיים. עם זאת יש רק להצטער על כך שאוסף המסמכים החשוב ביותר למחקרי: הארכיון של משפחת הצדיק, הנמצא בספריית ליובאוויץ' בניו יורק, אינו נגיש לציבור החוקרים. ספרים חשובים המבוססים על מסמכים מארכיון ליובאוויץ' שהוציאו לאחרונה מנהל הספרייה ר' דובער לוי¹³ מאפשרים הצצה חלקית בלבד לאוצר בלום זה, אבל גם בכך יש תרומה מחקרית לא מבוטלת.

להעמקת הניתוח השתמשתי כמובן גם במקורות אחרים בני התקופה, כגון העיתונות היהודית בעברית, ברוסית וביידיש; זיכרונותיהם של בני הזמן, בהם גם של דמויות ציבוריות בולטות; חוברות פולמוס, פמפלטים וכדומה. צירוף מגוון מקורות אלה אמור לספק בסיס מוצק למחקר המשחזר את הקשרה ההיסטורי, החברתי והרעיוני של הפעילות הציבורית והפוליטית של ראשי חסידות חב"ד באימפריה הרוסית.

11 ארכיון מחלקת הדתות נמצא בארכיון הממלכתי ההיסטורי של רוסיה בפטרבורג (RGIA f. 831) (op. 8, 9). חלקים גדולים ממנו צולמו בידי הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים.

12 RGIA f. 1532

13 לוי, תולדות חב"ד ברוסיה הצארית; הנ"ל, מבית הגנוזים.

Preface

The Lubavitch Wars: Chabad Hasidism in Tsarist Russia deals with the history and struggle of Chabad Hasidism, which became one of the most prominent and active Hasidic movements in the Russian Pale of Settlement and in Eretz Israel.

The focus of the book is on the social outlook and political activity of the Chabad leadership in the face of the crises that plagued Russian Jewry in the nineteenth and beginning of the twentieth centuries. These are treated in a broad historical context and in connection with processes that characterized traditional Jewish society in Russia at that time.

The Lubavitch Wars deals with the period of the leadership of three *admorim* – Rebbe Menachem Mendel (*Tsemach Tsedek*), Rebbe Shmuel, and Rebbe Shalom Dovber. The epoch began with the development of the social mechanisms and institutions of the Tsaddik's court and of the Hasidic community and ended with the collapse of the social and political frameworks of Russian Jewry amidst the turbulence of WWI.

Chapter Five: The Lubavitch Court during the First Russian Revolution and the Period of Reaction	282
A. The Struggle over Representation before the Government	282
B. The First Revolution and the Lubavitch Court	296
C. The Grassroots Work of the Jewish Orthodoxy: The <i>Kneset Yisrael</i> and <i>Philantropiya</i> Societies	302
D. The Rabbinical Commission of 1910	309
E. Rabbi Shalom Dovber and Agudath Yisrael in Russia	341
Conclusion	349
Abbreviations and Bibliography	353
Index	377

Chapter Three: The Lubavich Court and the <i>Yishuv</i> in Eretz Israel	127
A. Chabad Leadership and the Hasidic <i>Yishuv</i> in the Nineteenth Century	128
1. Rabbi Shneur Zalman and the Court's Initial Activities on Behalf of the <i>Yishuv</i>	128
2. The Struggle for the Chabad <i>Yishuv</i> 's Independence	130
3. Support of the <i>Yishuv</i> during the Time of Tsemah Tsedek	136
4. The Chabad <i>Yishuv</i> and the Split after the Death of Tsemah Tsedek	140
B. Lubavitch and Hebron: Rabbi Shalom Dovber's Activity in Eretz Israel	145
1. The Lubavich Court's Renewed Involvement in Eretz Israel	145
2. The Battle over the <i>Yishuv</i> 's Image in Hebron	153
3. The "Hebronites" Association	159
4. <i>Torat Emet</i> Yeshiva	167
Chapter Four: Chabad and the Emergence of Jewish Orthodoxy in Russia	180
A. The Court and the Absolutist Regime: The Policy of Tsemah Tsedek	181
B. The Twilight Phase	186
C. Between Saint Petersburg and Lithuania: Orthodox Policy in Russia at the End of the Nineteenth Century	193
1. The Struggle over Representation at the Rabbinical Commission	197
2. The Question of the Rabbinate and Confessional Education	199
D. Chabad Leadership on Preserving the Faith: The Lubavitch Court's Return to Politics	205
1. The Struggle over the Rabbinate's Image	207
2. The Lubavitch Court, The Society for the Promotion of Enlightenment, and the Jewish Colonization Association: The Battle over Jewish Education in Russia	224
3. Chabad and the Awakening of Jewish Nationalism in Russia	254
4. The Struggle over the Image of the Jewish Community in the Provincial Towns: The <i>Mahzikei haDat</i> Society	271

Table of Contents

Foreword	11
Introduction	15
Chapter One: The Hasidic Court in Lubavitch	23
A. The Emergence and Development of the Chabad Center in Lubavitch	23
B. The Rebbe and the Rich: New Economic and Social Foundations	41
Chapter Two: The Court's <i>Tomkhei Temimim</i> Yeshiva and Its Students	60
A. The Emergence of the Yeshiva	60
1. Hasidic Education and Its Institutions	60
2. The Yeshiva's Organizational Foundations	63
3. The Yeshiva's Ideological Foundations	66
4. The Jewish Public's Attitude toward the Yeshiva	69
B. The Structure and Running of the Yeshiva	74
1. Creating the Educational System	74
2. The Yeshiva's Educational Principles	78
3. The <i>Farbrengen</i> and Social Solidification	81
C. <i>Tomkhei Temimim</i> and the Lithuanian Yeshivot	86
D. Growth and Expansion of the Yeshiva	90
E. The Yeshiva and the Court: Authority and Charisma	97
F. The Yeshiva and the Chabad Movement	100
G. The <i>Temimim</i> : A Profile of the Yeshiva Students	107
H. Financial Resources and Methods for Funding the Yeshiva	119
1. Support from the Wealthy	120
2. Donations	122
3. Charity	123
4. Special Fundraising Projects	124

Editorial Board

Prof. Immanuel Etkes (chair.), Prof. Motti Golani, Prof. Elliot Horowitz z"l,
Mr. Yehezkel Hovav, Prof. Yaacov Shavit, Mr. Zvi Yekutiel, Prof. Motti Zalkin

Director of publications: Maayan Avineri-Rebhun
Editor in chief: Yehezkel Hovav

Hebrew editing: Yehoshua Greenberg
Production editor: Tanya Schramm

The publication of this book was made possible by grants from

The Ministry of Culture and Sport – Culture Authority
Harry Oscar Triguboff Institute
The Paula and David Ben-Gurion Fund for Jewish Studies established
by the Federmann Family, Mandel Institute of Jewish Studies,
The Hebrew University of Jerusalem
Arieh Lubin Fund, The Hebrew University of Jerusalem
Leonid Nevzlin Research Center for Russian and East European Jewry,
The Hebrew University of Jerusalem

ISBN 978-965-227-352-9

Catalogue No. 185-680

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2018

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form
or by any means, electronic or mechanical, including photocopy,
recording or any information storage or retrieval system,
without permission in writing from the publisher.

Typesetting: Irit Nachum

Printing: Maor Wallach Press Ltd.

Ilia Lurie

The Lubavitch Wars
Chabad Hasidism in Tsarist Russia

The Zalman Shazar Center
Jerusalem

Ilia Lurie

The Lubavitch Wars